

MUHTASAR BİR BELÂGAT METNİ: MEFHÛMU'T-TELHÎS

Mücahit KAÇAR¹

Özet

Belâgat ilminin temel kural ve metotları, Kur'ân-ı Kerîm'i daha iyi anlamak amacıyla tefsir ve kelim âlimleri tarafından Arap dilinin kuralları içerisinde ortaya konmuştur. Hatîb el-Kazvî'nin belâgat tarihinde önemli bir yeri olan *Telhîsü'l-Miftâh* isimli eseri, İslâmî edebiyatlarda birçok şerh, tercüme, hâşiye ve muhtasar çalışmasına konu edilmiştir. Bu çalışmada *Telhîsü'l-Miftâh*'ta geçen belâgat terimlerinin özetlenerek Türkçeye tercümesinden oluşan bir metin üzerinde durulacaktır. Mütercimi hakkında bilgi bulunmadığı için tam olarak ne zaman yazıldığı bilinmeyen eserin tarafımızca üç nüshası tespit edilebilmiştir. Çalışmamızda öncelikle *Telhîsü'l-Miftâh*'in belâgat tarihindeki yerine ve Türkçe'de bu eserle ilgili çalışmalara işaret edilecektir. Ardından da tercümenin nüshaları ve muhtevası hakkında bilgi verilerek *Telhîsü'l-Miftâh*'taki belâgat terimlerini içeren bu tercümenin metni sunulacaktır.

Anahtar Kavramlar: *Telhîsü'l-Miftâh*, Kazvî, tercüme, belâgat.

A SUMMARIZED TEXT OF RHETORIC: MEFHÛMU'T-TELHÎS

Abstract

Rhetoric is a scientific method developed by Islamic scholars in parallel with Arabic Grammar for the purpose of a better understanding of The Kor'an Khatib al-Qazwini's *Telhîsü'l-Miftâh* has an important place in the field of rhetorics. Scholars following Qazwini penned many commentaries, translations, apostils on the relevant sections of Qazwini's to better understand them, expand their scope and to translate them into different languages. This study focuses on only a work that consists of a Turkish translation of *Telhîsü'l-Miftâh*'s rhetoric terms. There is no information about the writer of this translation and three copies of this work, whose exact date of production still is unknown, are at hand at present. This study, after giving information about Qazwini, *Telhîsü'l-Miftâh* and copies of this translation, deals with the content and literary style of the work. After that has been included a transcribed text that was produced out of the available three copies.

Keywords: *Telhîsü'l-Miftâh*, Qazwini, translation, rhetorics.

¹ Doç. Dr., Amasya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mukac80@gmail.com.

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm'in anlam ve ifade bakımından mucize olduğunu ispatlamak ve Arapçanın bütün söyleyiş özelliklerini anlayabilmek için gösterilen çabalar sonucunda bağımsız bir ilim haline gelmiş olan belâgat ilminin gelişimine birçok âlim kıymetli eserleri ile katkıda bulunmuştur. Sîbeveyh, Câhız, Abdülkâhir Cürcânî ve Zemahşerî'nin ardından belâgat alanında uzun süre yeni eser yazılmamış, genel olarak bu âlimlerin eserlerinin özetlenmesi yoluna gidilmiştir. Bu durgun dönemden sonra Ebû Yakub es-Sekkâkî (ö. 626/1229), *Miftâhu'l-Ulûm* isimli eserinin üçüncü bölümünü belâgate ayırarak konuya yeni bir soluk kazandırmıştır. Sekkâkî, bu eserinde edebî sanatları kurallara bağlamış ve kendisinden sonra da belâgatin bu şekilde tasnif edilmesini sağlamıştır. Sekkâkî'nin *Miftâhu'l-Ulûm*'unun ilgili bölümü, İslâmî edebiyatlarda birçok şerh, tercüme, hâşiye ve muhtasar çalışmasına konu edilmiştir. Bu çalışmalar içinde en çok dikkat çeken Hatîb el-Kazvînî'nin *Telhîsü'l-Miftâh*'ıdır. Kazvînî, *Miftâhu'l-Ulûm*'un özeti olan bu eserine *Miftâhu'l-Ulûm*'da bulunmayan bazı konuları da eklemiş, Sekkâkî'ye katılmadığı konularda kendi görüşlerini sunmuştur. *Telhîsü'l-Miftâh* da belâgat sahasında bir boşluğu doldurarak farklı dillere tercüme ve şerh edilmesinin yanı sıra başka bağımsız çalışmalara da konu edilmiştir.

Bu çalışmada *Telhîsü'l-Miftâh*'ta bulunan belâgat terimlerinin Türkçe özetlerini içeren bir eser tanıtılacaktır. Çalışmamızda eserin nüsha tanıtımları ve muhteva özeti verildikten sonra transkripsiyonlu metni sunulacaktır. Fakat öncesinde bu eserin *Telhîsü'l-Miftâh*'la ilgili diğer Türkçe çalışmalardaki yerine ve değerine dikkat çekmek amacıyla Hatîb el-Kazvînî'nin *Telhîsü'l-Miftâh*'ı ve eserle ilgili Türkçe çalışmalar hakkında bilgi verilecektir.

1. Hatîb el-Kazvînî ve *Telhîs-i Miftâh*²

Tam adı Ebu'l-Ma'âlî Kâdi'l-Kudât Celâlüddîn Muhammed b. Abdurrahmân el-Kazvînî eş-Şâfi'î olup aslen Kazvînli bir ailenin çocuğu olarak 1268 yılında Musul'da dünyaya gelen Kazvînî, uzun bir süre Şam Emevî Camisi'nde hatiplik yaptığı için Hâtîb el-Kazvînî ya da Hatîbü Dimaşk diye de bilinmektedir. İlk eğitimini babasından alan Kazvînî, daha sonra Şam'a giderek devrin meşhur âlimlerinden hadis, mantık, fıkıh ve belâgat ilimleri tahsil etmiştir. Kazvînî, daha sonra aynı şehirde müderrislik, hatiplik, kadı naipliği ve kadılık gibi görevlerde bulunmuştur. 1307 yılından itibaren Şam Emevî Camisi'nde hatiplik görevini sürdüren Kazvînî, 1338'de Şam'a kadı olarak atanmış ve burada felç olarak aynı yıl içinde vefat etmiştir. Cenazesi Şam Emevî Camisi'nin önündeki kabristana defnedilmiştir.

Arapçanın yanı sıra Türkçe ve ve Farsçayı da çok iyi bilen Hatîb el-Kazvînî belâgat, fıkıh, kelam, akâid, hadis ve Arap grameri gibi alanlarda yetkin bir şahsiyet olmuş, özellikle belâgat sahasında açtığı çığırda adından çok söz ettirmiştir. Kazvînî'nin *Telhîsü'l-Miftâh* ve bu esere yazdığı bir şerh olan *el-İzâh* dışında *eş-Şezru'l (es-Sûru'l)-Mercânî fi Şi'ri'l-Errecânî*, *Şerhu Lâmiyyeti's-Sâvî fi'l-Arûz*, *Şerhu't-Tâ'iyye li-İbni'l-Fâriz* ve *Kitâb fi'l-Usûl* isimli eserleri vardır.

² Bu bölüm hazırlanırken şu eserlerden istifade edilmiştir: İsmail Durmuş, "Kazvînî, Hatîb", *TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, 25, s. 156-157; İsmet Şanlı, *Muhammed bin Muhammed Altıparmak Telhîs Tercümesi [Tenkitli Metin]*, (Ankara: Ürün Yayınları, 2010); Nevzat H. Yanık v.dğr., *Telhîs ve Tercümesi Kur'ân'ın Eşsiz Belâgatı*, (İstanbul: Huzur Yayınları, t.y.); Mehmet Yalar, "el-Hatîb el-Kazvînî ve Belâgat İlmindeki Yeri", (doktora tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997).

Kazvî'nin Telhîsü'l-Miftâh'ı, Sekkâkî'nin Miftâhu'l-Ulûm adlı eserinin belâgate dair üçüncü bölümünün özeti olup bu esere çok sayıda tercüme, şerh, hâşiyeye ve muhtasar yazılmıştır. Kazvî, eserinin anlaşılmayan bölümlerini açıklamak için daha sonra *el-İzâh* isminde bir şerh yazmıştır. Telhîsü'l-Miftâh'ın hâtîme bölümünde Miftâhu'l-Ulûm'da olmayan serikat-i şî'riyye konusu bulunmaktadır. Bu eserin orijinal bir yönü de Kazvî'nin bazı meselelerde Sekkâkî'yi eleştirerek kendi görüşlerini ifade etmesidir.

2. Telhîsü'l-Miftâh'la ilgili Türkçe Çalışmalar³

2.1. Tercümeleler

2.1.1. Altıparmak Mehmed Efendi, Şerh-i Telhîsü'l-Miftâh: Bu eserin başlığı, mevcut iki nüshasının birinde şerh, diğerinde ise tercüme olarak kaydedilmiştir. Eser üzerinde çalışma yapan araştırmacılardan Atabey Kılıç eseri şerh, İsmet Şanlı ise tercüme olarak nitelendirmiştir. Eserde öncelikle kaynak metnin orijinal cümleleri verilmiş ve ardından bu cümleler Türkçeye tercüme edilmiştir. Ancak kimi zaman bazı kelime veya ibareler hakkında şerh metinlerinde görüldüğü gibi birtakım açıklayıcı bilgilere yer verilmiştir. Aynı zamanda bazı yerlerde ayet, hadis ve kelâm-ı kibârdan da misaller getirilmiş ve cümlelerin gramer özellikleri üzerinde de durulmuştur. Altıparmak Mehmed Efendi'nin bu eseri şerhe yakın bazı özelliklere sahip olsa da şerhten ziyade yukarıda bahsedilen tarzda hazırlanan tercümeyle daha yakındır (Kılıç 2007: 332-339).

2.1.2. Arûzî Mehmed Bosnavî, Tercüme-i Ebyât-ı Telhîs: Osmanlı Müellifleri'nde bahsedilen bu eserin herhangi bir nüshası tespit edilememiştir (Bursalı Mehmed Tahir 1975: 261).

2.1.3. Abdülganî el-Gürânî: Tercüme-i Dîbâce-i Telhîs-i Miftâh: Süleymaniye Kütüphanesi Kemankeş 542'de ve Türk Dil Kurumu Yazmaları A 273/7 numarada kayıtlı iki nüshası bulunan eserin mütercimi Abdülganî Gürânî'nin hayatı ve tercümeyle ne zaman yaptığını alakalı olarak taranan kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Mütercim, eserinin girişinde ismini Abdülganî Gürânî olarak zikretmekte ve bu tercümeyle bir arkadaşının isteği üzerine kaleme aldığını belirtmektedir. Aynı zamanda eserin Türk Dil Kurumu Kütüphanesi'ndeki nüshasında "Tercüme-i Dîbâce-i Telhîs-i Miftâh li-Abdülganî el-Gürânî" başlığı bulunmaktadır. Bu iki husus tercümenin Abdülganî Gürânî tarafından yapıldığını göstermektedir. Abdülganî Gürânî'nin bu eseri, her ne kadar "Tercüme-i Dîbâce-i Telhîs-i Miftâh" adıyla kaydedilmiş olsa da eser, Telhîsü'l-Miftâh'ın dîbâcesinin yanı sıra mukaddimesinin de tercümesidir (Akdağ 2015: 322).

2.1.4. Tercüme-i Telhîs-i Miftâh: Milli Kütüphane Yazmaları 06 Mil Yz A 9716 ve 06 Mil Yz A 3347 numaralarda olmak üzere iki nüshası tespit edilen bu eserin mütercimi belli değildir. Eserde besmele, hamdele ve salvele

³ Telhîsü'l-Miftâh'ın Arapça ve Farsça tercüme ve şerhleri için bkz. İbrahim Şaban, "19. Yüzyıl Osmanlı Âlimlerinin Belagata Dair Eserleri", *İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası*, 2008, Sayı: 13, s. 119-134; İbrahim Şaban, "Osmanlı Âlimlerinin Arap Belagatine Dair Eserleri", *İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası*, 2011, Sayı: 17, s. 108-132; A. Sami Benli, *Başlangıçtan Fatih Devri Sonuna Kadar Belagata Dair Eser Veren Osmanlı Âlimleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 1991; Ömer İshakoğlu, *Türklerin XV-XVI. Asırlarda Arapça Belagata Yaptığı Katkıları*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul 2004; M. A. Yekta Saraç, "Osmanlı Döneminde Belâgat Çalışmaları", *Journal of Turkish Studies Günay Kut Armağanı*, 2004, c. III, s. 311-344; İsmet Şanlı, *Muhammed bin Muhammed Altıparmak Telhîs Tercümesi [Tenkitli Metin]*, Ürün Yayınları, Ankara 2010.

bölümlerinden sonra Telhîsu'l-Miftâh'ın tercümesi başlamaktadır. Mütercim, öncelikle kaynak metnin cümlelerine yer vermiş ve ardından bu cümleleri Türkçeye tercüme etmiştir.⁴

2.1.5. Vak'anüvis Halîl Nûrî, Matla'u'n-Nûr: Bu eser, Telhîsu'l-Miftâh'ın mukaddimesinin ve üçüncü kısmı olan bedî' bölümünün Türkçeye tercümesidir. Halîl Nûrî'nin eserinde Telhîsu'l-Miftâh'ın me'ânî ve beyân bölümlerinin tercüme yer almamaktadır. Mütercim, eserin girişinde bedî' ilminin öneminden bahsetmiş ve bu ilmi müstakil olarak ele alan Türkçe eserler yazılmadığını belirtmiştir. Bundan dolayı bu eseri Türkçeye kazandırdığını dile getirmiştir. Mütercim, gerekli gördüğü bazı yerlerde esere ilavelerde bulunmuş ve Telhîsu'l-Miftâh'taki şâhid beyitlerin sahiplerinin adlarını da zikretmiştir (Aytekin 2006: 106-109).

2.1.6. Ahmed Nazîf Efendi, Terceme-i Telhîs-i Me'ânî: Kaynaklarda bu eserin varlığından bahsedilmesine rağmen araştırmamızda herhangi bir nüshası tespit edilememiştir.⁵

2.1.7. Abdünnâfi İffet Efendi, en-Nef'ü'l-Mu'avvel fî Tercemeti't-Telhîs ve'l-Mutavvel: Abdünnâfi İffet Efendi'nin bu eseri, Kazvî'nin Telhîsu'l-Miftâh'ı ile Taftazânî'nin Mutavvel adlı eserlerinin tercümesidir. Eser, hem tercüme hem de şerh mahiyetindedir. Çünkü kaynak metnin bazı cümleleri yalnızca tercüme edilmişken bazıları ise tercüme edildikten sonra cümlelerin gramer özellikleri, kelimelerin lugat anlamları vb. özellikler açısından uzun uzadıya açıklanmıştır. Eserin bu özelliği onun tercüme-şerh karışımı bir eser olduğunu göstermektedir.⁶

2.1.8. Mehmed Fahreddin Dinçkol, Telhis (Meani-Beyan-Bedi) Kur'an Edebiyatı: Uzun yıllar Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan Kazvî'nin Telhîsu'l-Miftâh'ına günümüzde de ilgi devam etmektedir. Bu ilginin sonucu olarak bu eserin Türkçeye tercüme faaliyetleri sürdürülmektedir. Son zamanlarda yapılan tercüme çalışmalarından birisi Mehmed Fahreddin Dinçkol'a aittir. Dinçkol, özellikle mukaddime kısmındaki terimler olmak üzere bazen soru üslûbunu tercih ederek "tenâfûr-i kelimât nedir, za'f- te'lif nedir?" vb. sorularla Telhîs'i tercüme etmiştir. Tercümede şâhid beyitler ile gramer açısından açıklanan kelime ve ibarelerin Arapçaları da yer almaktadır (Dinçkol 1990).

2.1.9. Nevzat H. Yanık, Mustafa Kılıçlı, M. Sadi Çögenli, Telhîs ve Tercümesi Kur'ân'ın Eşsiz Belâgatı: Eser iki kısımdan oluşmaktadır. Birinci kısımda Telhîs'in Türkçe tercümesi, ikinci kısımda ise Arapça metni yer almaktadır. Mütercimler, eserin tercüme kısmında kaynak metinde misal getirilen ayet, hadis, beyit ve ifadeleri evvela Arapça yazmış ardından söz konusu kısımları tercüme etmişlerdir (Yanık-Kılıç-Çögenli :2006).

⁴ Bu tercüme, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora öğrencisi Arş. Gör. Ahmet Akdağ tarafından doktora tez çalışması olarak hazırlanmaktadır (Danışman: Doç. Dr. Mücahit Kaçar).

⁵ Bu eserin varlığından bahseden kaynaklar şunlardır: Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, haz.: Nuri Akbayar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, c. 4, s. 1236; Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmirîn, İstanbul 1333, s. 463; Ömer Çiftçi, *Hâtimetü'l-Eş'âr (Fatîn Tezkiresi)*, s. 413; <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10736,metinpdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 23.01.2015).

⁶ Eserin nüshaları için bkz: Marmara Üniversitesi Nadir Eserler Koleksiyonu, Genel 01045/004252; İBB Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, Bel_Osm_K.06242.

2.1.10. Mahmut Şevket Ustaosmanoğlu, Halil İbrahim Şahin, Telhis Tercümesi (Kur'an'daki Edebiyat): Bu eser hem Telhîs'in daha iyi anlaşılması hem de Arapça öğrenmek isteyenlere sunduğu imkân açısından çok faydalı bir yol takip edilerek tercüme edilmiştir. Eserde evvela "terkîbi mana" başlığı altında Telhîs'ten bir paragraf verilmiş ve altında Türkçe tercümesi yapılmıştır. Daha sonra verilen paragraf "tahlîli mana" başlığı altında kelime kelime veya ibare ibare tercüme edilmiştir. Ayrıca gerekli görülen yerlerde dipnotlarda da bazı açıklamalar yapılmıştır (Ustaosmanoğlu-Şahin: 2012).

2.1.11. Telhîsu'l-Miftâh, Cümle Yayınları: Telhîs'in en son yapılan tercümelerinden birisidir. Eserin kim tarafından tercüme edildiği belirtilmemiştir. Eserde evvela Telhîs'in orijinal cümleleri verilmiş ve ardından satır aralarında bu cümleler, kelime kelime veya ibare ibare Türkçeye tercüme edilmiştir. Kelime veya ibarelerin bazen alt bazen de üst tarafına doğru noktalardan müteşekkil bir çizgi çizilmiş ve orada söz konusu kısımların tercümesi yapılmıştır. Aynı zamanda kaynak metindeki ayetlerin, Kur'ân'ın hangi surelerinden alındıkları, kaçınıc ayet oldukları, manaları ve şiirlerin, sahiplerinin adları, manaları ve nükteleri de belirtilmiştir. Bu eserin dikkat çeken yönlerinden birisi de tercüme kısımların Osmanlıca olmasıdır (Cümle Yayınları: 2014).

2.2. Şerhler

2.2.1. Ebu'l-isme Mustafa İsmâmeddin Üsküdarî el-İstanbulî, et-Tansîsü'l-Muntazar fî Şerh-i Ebyâti't-Telhîs ve'l-Muhtasar: İsmâmeddin Efendi'nin Kazvînî'nin Telhîsu'l-Miftâh'ı ile Taftazânî'nin Muhtasar adlı eserlerindeki beyitleri şerh ettiği eseridir. Şârih, esere Arapça bir giriş yaptıktan sonra eserin adı, tertibi ve muhtevâsından bahsederek beyitlerin şerhine başlamaktadır.⁷

2.2.2. Mehmed Zihni Efendi, el-Kavlü'l-Ceyyid fî Şerh-i Ebyâti't-Telhîs ve Şerhayhi ve Hâşiyeti's-Seyyid: Mehmed Zihni Efendi tarafından kaleme alınan bu eser, Kazvînî'nin Telhîsu'l-Miftâh, Taftazânî'nin Mutavvel ile Muhtasar ve Seyyid Şerîf Cürçânî'nin Hâşiyetü'l-Mutavvel adlı eserlerindeki beyitlerin şerhinden oluşmaktadır (Ermîş 2011: 246).

2.2.3. Mustafa Behçet b. Mehmed Sâlim, Behçetü'l-Ekârib Şerh-i Telhîsu'l-Hatîb: Tespit edilen tek nüshası Milli Kütüphane Yz A 4449 numarada kayıtlıdır. Eserin sonu eksiktir. Şârih, konuyla alakalı daha önce yazılmış Türkçe eserlerin yanı sıra Arapça eserlerden de istifade etmiş ve yararlandığı bu eserlerin isimlerini de zikretmiştir.

2.2.4. Ahmed Müderrisoğlu, Telhîs Ebyâtının Şerhi Binbir Hakikat: Ahmet Müderrisoğlu'nun bu eseri Telhîs'teki beyitlerin şerhinden oluşmaktadır. Şârih, mukaddime kısmında kısaca Türk edebiyatı tarihinden bahsettikten sonra beyitlerin şerhine başlamıştır. Müderrisoğlu, beyitlerdeki kelimelerin anlamlarını vererek beyitleri önce tercüme sonra da şerh etmektedir. Bu şerhte âyet, hadis, kelâm-ı kibâr ve Türk şairlerinin şiirlerinden alıntılar da mevcuttur (Müderrisoğlu 2006).

⁷ Bu şerh, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Doktora öğrencisi Gökhan Demir tarafından doktora tez çalışması olarak hazırlanmaktadır (Danışman: Doç. Dr. Mücahit Kaçar).

2.3. Diğer Eserler

2.3.1. İsmail Hakkı Ankaravî, Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha: Müellif, eserinin başında bu eserin Telhîs okumak isteyenlere faydalı olması amacıyla kaleme alındığını söyler. Bu amaçla müellif, her ne kadar talebelerinin Telhîs'i anlayabilmeleri için kendisinin Telhîs'i tercüme ve şerh etmesi gerektiğini söylese de bu eser bir tercüme veya şerhten ziyade telif kategorisinde değerlendirilmelidir. Eserin Telhîs dışında istife edilmiş diğer önemli kaynağı Mahmud b. Muhammed el-Geylânî'nin Menâziru'l-İnşâ'sıdır. Müellif bu iki eseri kaynak olarak belâgat sahasında telif bir eser vücûda getirmiştir (Summak 1999).

2.3.2. Hâzâ fî Beyân-ı Ta'bîrât-ı İsti'ârât fî't-Telhîs: Tespit edilen tek nüshası İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi TAEKY23 numarada bulunmaktadır. Eserin müellifinin kim olduğu ve ne zaman telif edildiği belirtilmemiştir. Bu eserde Telhîs'in istiare kısmı ele alınmıştır. Müellif, Telhîs'in istiare bölümündeki misallere yer vererek söz konusu misallerdeki istiare çeşitlerini anlatmıştır.

3. Mefhûm-i Telhîs

Çalışmamıza konu edilen bu belâgat metni, esas olarak Telhîs-i Miftâh'ta geçen belâgat terimlerinin Türkçe özet anlatımından ve tanımlamalarından oluşmaktadır. Metnin tarafımızca "Mefhûm-i Telhîs" şeklinde adlandırılmasının sebebi, Süleymaniye Kütüphanesi 1864 numaralı nüshasının baş tarafında bu şekilde adlandırılmış olmasıdır. Metni yayına hazırlarken bulduğumuz iki farklı nüshada ise bu metnin aslında beş bölümden oluşan bir kitâbın üçüncü bölümü olduğunu fark ettik. Bu nüshalarda yazar, Muhammed Paşa ismiyle övdüğü birisinin iyiliklerinden bahsederek bu iyiliklerin devam etmesi dileğiyle, paşanın çocuğu için Arapça sarf, nahiv, belâgat, mantık ve âdâb konularından bahseden eserlerden Türkçeye özet hâlinde tercüme yapılarak bu eseri oluşturduğunu belirtmektedir. Eserin sebep-i te'lîf bölümünün konuyla ilgili olan kısmı aşağıya alınmıştır:

“..... Muhammed Paşa hazretlerinin beyne'l-havâş ve'l-avâm ihsânı ve in'âmı 'âm olup el'fâfını elsine zikr itmege kâşır ve efhâm ta'dâd itmege müte'hâyyir oldıyısı bu bende-i dâ'ileri nazâr-ı in'âyetlerine ve başar-ı himâyetlerine manzar u mazhar olup bu muhtâclarının mesfûd u maştûr olan kitâbı hayyiz-i kabullerinde vâkı' olmağla mesrûr kı olup ihsân-ı gayr-i müterâkkipdan kâdr-ı zerre-i hayyize müte'allık olan neşv ü nemânuñ zuhûrına nazâr-ı 'âlîleri berûz ve kerem-i 'âlîleri nüşûr idüp hüsni-ı kabullerine ve iltifât-ı şerîflerine mukârin olup terâkkip olunmağ ümidiyle hazret-i Cenâb-ı Bârîden isti'ânet ü istigâşe ile ve taqşîrâtına elfe meretin ba'de elfe merre i'tirâf ve 'acizden i'tizâr idüp huşû' u huşû'la ma'hdûm-zâde-i mükerrmelerinüñ 'ömr-i şerîfleri mümted olup kemâl-i ilâhiyye ve fazl-ı rabbâniyye ile mevşûf olmasının leylen ve nehâren du'âlarına meşgûl olup izdiyâd-i 'ömrlerine ve kemâl-i ta'şîllerine tefe'ül itmek tarîkiyle 'ulûm-ı 'arabiyyenüñ ta'şîline başîret-i zâ'idenuñ huşûline kâfî olacağ miqdârı 'ilm-i şarfdan 'ilm-i nahıvden 'ilm-i belâgatden 'ilm-i mantıkdan 'ilm-i âdâbdan bir miqdâr lisân-ı Türkiyle terceme idüp mezkûr 'ulûmdan ekşerinüñ beyninde ba'zı 'ulemâ ihtiyâr itdüğü tertîbi ihtiyâr idüp bu kitâbı beş fasl üzerine müretteb kı olup (Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmûd Efendi 6076: 2a-2b)”

Eserde yazarın kimliğine dâir bir bilgi bulunmamaktadır. Ayrıca eldeki nüshalardan sadece birinde H. Ramazan 1189/M. Ekim-Kasım 1775 tarihinde eserin istinsah edildiği kaydı vardır. Bu durumda şimdilik bu metin için söyleyebileceklerimiz, 1775'ten önce yaşayan birisi tarafından Muhammed Paşa isimli bir vezir-i azamın çocuğu için sarf, nahiv, belagat, mantık ve âdâb konularının özetlendiği bir kitabın yazılmış olduğu ve bu eserin üçüncü bölümünün de Telhis'te geçen belagat terimlerinden oluştuğudur.

Yazar, eserinde belâgat terimlerinden bahsederken bunları Telhîs'ten aldığını söylememektedir. Fakat hem eserin yukarıda da belirtildiği gibi üçüncü nüshasında “Mefhûm-i Telhîs” başlığının bulunması hem de kendimizin de birkaç yıldır Telhîsü'l-Miftâh üzerinde yaptığımız incelemelerden hareketle bu aynîliği tespit etmiş olmamız sebebiyle bu eserin Telhîsü'l-Miftâh'ın özeti olduğunu söyleyebiliriz. Metinde Telhîsü'l-Miftâh'da bulunan terimler alınarak özetlenmiş hatta Telhîsü'l-Miftâh'ta Kazvînî'nin Sekkâkî'ye yönelttiği eleştiriler de aynı şekilde alıntılanmıştır. Bütün bu sebeplerden dolayı Telhîsü'l-Miftâh'ın bir özeti olan bu metni “Mefhûm-i Telhîs” şeklinde isimlendirmeyi uygun gördük.

3.1. Nüshalar

Eserin elimizde şimdilik üç nüshası mevcut olup bunların hepsi de Süleymâniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Söz konusu nüshalar arasında neredeyse hiç farklılık olmaması, bir iki kelimenin eksik fazla olması dışında tamamen aynı metinler olması sebebiyle çalışmanın sonunda bu üç nüshanın ortak metnini yayınlayacağız.

3.1.1. HDE Nüshası: Süleymâniye Kütüphanesi Hüdâi Efendi 1864 numarada kayıtlı olan bu nüsha, metnin elimizde müstensih kaydı olan tek nüshasıdır. Eserin bu nüshasının da bulunduğu mecmuanın baş tarafındaki boş sayfada bu mecmuada bulunan birinci eser için “Mefhûm-i Telhîs” ifadesi bulunmaktadır. Eserin istinsah kaydında da kırmızı renkli kalemle Üsküdarlı Muhammed Enîs el-Celvetî tarafından H. Ramazan 1189 [M. Ekim/Kasım 1775] tarihinde yazıldığı not edilmiştir. Yer yer rika özelliği de gösteren bir nesih hattıyla siyah renkli mürekkeple kaleme alınan nüshanın sayfa kenarlarında metinde geçen terimlere dair Arapça açıklamalar ve beyit örnekleri yer almaktadır. Bu nüshada her sayfada 25 satır yer almaktadır. Metnin bu nüshası söz konusu mecmuanın 1b-11a sayfaları arasında yer almaktadır.

3.1.2. HME Nüshası: Süleymâniye Kütüphanesi Hacı Mahmûd Efendi 6076 numarada kayıtlı olan bu nüsha, yukarıda da belirtildiği üzere Muhammed Paşa isimli bir vezir-i azamın çocuğu için sarf, nahiv, belagat, mantık ve âdâb konularının özetlendiği bir kitabın üçüncü bölümünden oluşmaktadır. Eserde istinsah kaydı bulunmamaktadır. Rahat okunan harekeli nesih hattıyla ve siyah renkli mürekkeple kaleme alınan nüshada başlıklar ve terimler kırmızı mürekkeple yazılarak vurgulanmıştır. Bu nüshada sayfa kenarları kırmızı çizgilerle çerçeve içine alınmış olup her sayfada 25 satır yer almaktadır. Metnin bu nüshası, eserin 66b-82a sayfaları arasında yer almaktadır.

3.1.3. HLE Nüshası: Süleymâniye Kütüphanesi Halet Efendi Ek 234 numarada kayıtlı olan bu nüsha da Hacı Mahmûd Efendi nüshasında anlatılan kitabın bir diğer nüshası olup bu nüshada da istinsah kaydı

bulunmamaktadır. Rahat okunan harekesiz nesih hattıyla ve siyah renkli mürekkeple kaleme alınan bu nüshada da başlıklar ve terimler kırmızı mürekkeple yazılarak vurgulanmıştır. Bu nüshada da sayfa kenarları kırmızı çizgilerle çerçeve içine alınmış olup her sayfada 21 satır yer almaktadır. Metnin bu nüshası, eserin 68a-84a sayfaları arasında yer almaktadır.

3.2. Muhtevâ Özeti

Telhîsü'l-Miftâh'ta yer alan belâgat konularının Türkçeye özet olarak aktarılmasından oluşan Mefhûmu't-Telhîs, ismine uygun olarak Telhîsü'l-Miftâh'taki sıraya göre belâgat terimlerini vermektedir. Mefhûm-i Telhîs'in birinci bölümü me'ânîye ayrılmıştır. Anlatılan ilk konu da fesahattir. Yazar fesahatin tanımını yaptıktan sonra fesahatin harfe, kelimeye ve mütekellime bakan vechelerini izah eder. Fesahatin ardından belagatin "muktezâ-yı hâle mutabık kelâm" şeklinde tanımı yapıldıktan sonra Arapça cümlelerin haberî ve inşâî olmalarına göre ikiye ayrıldıkları vurgulanarak bu konuya dair açıklamalara yer verilmiştir. Me'ânînin sekiz bölüm halinde incelenebileceğini ifade eden yazar, bu bölümlerde sırasıyla şu konuları anlatır: isnâd-ı haberî, müsned-i ileyhe dâir hususlar, müsnedin ahvâli, fiile dâir hususlar, kasrın ahvâli, inşânın ahvâli, fasl-vasl konusu, îcâz-itnâb-müsâvât konusu.

Mefhûm-i Telhîs'in ikinci bölümü beyâna ayrılmıştır. Bu bölümde öncelikle delâlet ve türleri ele alınmıştır. Ardından da mecâz ve hakikat konusu anlatılarak beyân ilminde yer alan ifade yolları alt dallarıyla birlikte anlatılmaktadır. Bu bölümde tanımları ve izahları yapılan belagat terimleri şunlardır: teşbîh, teşbîh-i melfûf, teşbih-i mefrûk, teşbih-i tesviye, teşbih-i cem', teşbih-i temsîl, teşbih-i mücmel, teşbih-i mufassal, teşbih-i mübtezel, teşbih-i garîb, teşbih-i karîb, teşbih-i meşrût, teşbih-i mürsel, mecâz, mecâz-ı mürsel, istiâre, istiâre-i tahkîkiyye, mecâz-ı aklî, istiâre-i vifâkiyye, istiâre-i inâdiyye, istiâre-i tehekkümî, istiâre-i temlihî, istiâre-i âmiyye, istiâre-i hâsiyye, istiâre-i asliyye, istiâre-i tebeyye, istiâre-i mutlaka, istiâre-i mücerrede, istiâre-i şeyhiyye, mecâz-ı mürekkeb, mesel, istiâre-i bi'l-kinâye, istiâre-i meknî anı, istiâre-i tahyiliyye, mecâz-ı lügavî, istiâre-i musarrah, kinâye.

Mefhûm-i Telhîs'in üçüncü bölümü bed'îe ayrılmıştır. Bu bölümde bed'î ismi altında anlatılacak olan konuların sözün muhassinâtı yani süsleyicileri oldukları, bu sanatların da lafza güzellik veren sanatlar ve manaya güzellik veren sanatlar olarak iki bölüm altında incelenebilecekleri vurgulanır. Manaya güzellik veren sanatlar bölümünde şu sanatlar yer alır: mutâbakat, mürâat-i nazîr, teşâbüh-i atrâf, irsâd, müşâkele, rücû, akis, tevriye, istihdâm, leff ü neşr, tecrîd, tevcîh, hezl, tecâhül-i ârif. Sözü lafız yönünden güzelleştiren sanatlar bölümünde de şu sanatlar yer alır: cinâs, seci', müvâzene, kalb, teşrîf, terşîh, tazmîn, teşdîd, i'nât.

Mefhûm-i Telhîs, özeti olduğu Telhîsü'l-Miftâh'a uygun olarak serikat-i şî'riyye denilen "şiiirde alıntı yapma/söz hırsızlığı" meselesini ele alan bir hâtime bölümüyle bitmektedir. Bu bölümde öncelikle şiiirde alıntılanan sözün hangi durumlarda hırsızlık hangi durumlarda da alıntı olarak kabul edilebileceğine dair açıklamalar yer almaktadır. Ardından da hırsızlık sayılmayacak alıntı türleri olarak kalb, iktibâs, tazmîn, akd ü hall ve telmîh konuları anlatılmaktadır.

3.3. Metin

Me'ânî

Bilgil ki feşâhat lafz-ı müfredde oldur ki müfred tenâfir-i hurüfdan ve ğarâbetden ve muhâlefet-i kıyâsdan sâlim ola. Kelâmda feşâhat oldur ki kelâm za' f-ı te'lîfden ve tenâfir-i kelimâtdan ve ta'kıdden sâlim ola kelimâti feşâhat ile olmak şartıyla. Ve mütekellimde feşâhat şol melekedür ki ol meleke sebebiyle mütekellim maşşudını lafz-ı faşîh ile ta'bir itmege kâdir ola. Kelâmda belâgat kelâmın muktezâ-i hâle muţâbık olmasındur kelâm faşîh olmak şartıyla. Belâgat için iki taraf vardur: Birisi taraf-ı a'lâdır birisi taraf-ı esfeldür. Taraf-ı a'lâ ile taraf-ı a'lâyâ karîb olan mertebeler hadd-i icâzındur. Taraf-ı esfel oldur ki bülegâ kâtında mādūni aşvât-ı hayvânâta ilhâk olına. Hâlden murâd meşelâ muhâtabuñ bir hükmi münkir olmasındur ve muktezâ-i hâlden murâd meşelâ hükmün mü'ekked olmasındur. Hâl ile maķâm mütefâvitlerdür. Meşelâ tenkîr makamı ta'rif maķâmına ve ıtlâk maķâmı taķyîd maķâmına te'hîr maķâmı taķdîm makamına zıkr maķâmı ğazf makamına faşl maķâmı vaşl maķâmına icâz maķâmı itnâb maķâmına zekiye ğitâb maķâmı ğabîye ğitâb maķâmına muhâlifdür. Mütekellimde belâgat şol melekedür ki mütekellim anuñ sebebiyle kelâm-ı belîği te'lîf itmege kâdir ola. 'İlm-i Me'ânî meleke yâ kavâ'ide dinilür ki anuñ sebebiyle lafz-ı Arabînuñ muktezâ-i hâle muţâbık olmasına sebep olan aĥvâl ma'lûm ola. Kelâm iki kısmdır: aĥbârdır, inşâdur. Aĥbâr oldur ki fî-nefsihi şıdka kızbe muĥtemel ola. İnşâ oldur ki fî-nefsihi şıdka ve kızbe muĥtemel olmaya. نصر gibi. Haber iki kısmdır: Şâdıkdır kâzıbdür. Haber-i şâdıķ oldur ki anuñ hükmi vâkı'a muţâbık ola. Haber-i kâzıb oldur ki anuñ hükmi vâkı'a muţâbık olmaya. Haberden ğarâz hükmi ifâde itmekdir ki ol hükme fâ'ide-i haber tesmiye olunur. Yâ hükme 'âlim olduğını ifâde itmekdir ki ol hükme 'âlim olduğına lâzım-ı fâ'ide-i haber tesmiye olunur. Ve muhâtab eger hükmden hâlî-zihn olursa hüküm te'kîdden tecrîd olunur. Ve bu kısım kelâma ibtidâ'î tesmiye olunur. Ve eger hükmdde mütereddid ve fâlib olursa hüküm mü'ekked olmak müstaşsendir. لزيد قائم gibi. Ve bu kısım kelâma talebî tesmiye olunur. Ve eger hükme münkir olursa hükmdde te'kîd vâcibdür. Ve bu kısım kelâma inkisârî tesmiye olunur. Ve zıkr olunan vücûh üzere iĥrâc olunan kelâm muktezâ-i zâhir-i hâl üzere iĥrâc olunan kelâmdur. Ve ğâh kelâm hilâf-ı muktezâ zâhir-i hâl üzerine iĥrâc olunur. Ğayr-i sâ'il sâ'il menzilesine yâ sâ'il ğayr-i sâ'il menzilesine tenzil olunmaķ gibi. Ve ğayr-i münkir münkir menzilesine yâ münkir ğayr-i münkir menzilesine tenzil olunmaķ gibi.

'İlm-i Me'ânî sekiz bâba münĥaşırđur.

Bâb-ı evvel isnâd-ı haberînuñ beyânındadır. Isnâd-ı haberî bir emri bir aĥer emre nisbet eylemekdür bir ĥayşiyet ile ki muhâtaba şıĥhat-i sükût ifâde eyleye. Isnâddan ba'zısı ya'nî ĥaķıķat-i 'akliyye fi'l yâ ma'nâ'î fi'l bi-ĥasebi'z-zâhir mütekellim kâtında mâ-huve-lehû olan şey'e isnâd olunmaķtadır. Ba'zısı ya'nî mecaz-ı fi'l yâ ma'nâ-i zâhir bi-ĥasebi'z-zâhir mütekellim kâtında mâ-huve-lehû olan şey'üñ melâbisine isnâd olunmaķdır. Mâ-huve-lehûya isnâd olunmaķdan mâni'-i karîne naşb olunmaķla mecaz-ı 'aklî için karîne-i lafziyyeden yâ karîne-i ma'neviyyeden lâzımdur.

İkinci bâb müsnedün ileyhe müte'alliķ olan aĥvâli bildirür. Müsned-i ileyh ğazf olunmağla sebep müsned-i ileyhe karîne-i kaiviye delâlet itdüği için kelâmda 'abeş vâķi' olmaķdan iĥtirâz kaşd olunmaķdır. Yâ aķvâ olan delîle 'udül olunduğına taĥyîl yâ karîne ile sâmi'üñ mütenebbih olduğını yâ ne miķdâr mütenebbih olduğını imtiĥân yâ müsned-i ileyhi ta'zîmen lisânların ĥıfz olunması yâ müsned-i ileyhi taĥķiren lisânın anuñ zıkrından ĥıfz olunması yâ ĥâcet vaķtinde inkâre mümkün olması kaşd olunmaķdır. Yâ ĥaķıķat yâ iddi'â ĥasebiyle müte'ayyin

olmağdur. Yâ kelâmı taṭvîle maḳâmuñ taḥammüli olmamağdur. Vezn yâ seci' yâ kāfiye muḥāfaẓa olunmasını ḳaşd itmek sebebiyle maḳâmuñ taḥammüli olmamağ gibi. Daḡı farziyyet fevt olmağdan ḥavf itmek sebebiyle yâ melâmet sebebiyle maḳâmuñ taḥammüli olmamağ gibi. Yâ muḥāṭabdan mâ' adâ ḥâzır olanlardan ihfâ ḳaşd olunmağdur. Yâ terki üzerine vârid olan isti' mâile ittibâ' dur yâ nezâ'irinüñ terki üzerine vârid olan isti' mâile ittibâ' dur. Yâ kemâl mertebede 'azamete vâsıl olduğı sebebden zıkrı mümkün olmaduğıni iş'âr yâ nihâyet meretebe feẓâ' ate vâsıl olduğı ecluden mütekellim zıkr itmege yâ muḥāṭab istimâ'a ḳâdir olmaduğı iş'âr ḳaşd olunmağdur. Ve müsned-i ileyh zıkr olunmasının sebebi zıkr aşl olub ḥazf olunmasına muḳteẓî olan emr bulunmağdur. Yâ müsned-i ileyh üzerine ḳarinenüñ delâleti za'ife olduğı ecluden ihtiyâṭ ḳaşd olunmağdur yâ sâmi' üñ ḡabâveti üzerine tenbîh yâ ziyâde îzâḡ yâ müsned-i ileyhe ta' zîm yâ ihânet izḡâr yâ tehvîl yâ ta' cîb yâ bir ḳaziyyede işḡâd yâ sâmi' üzerine tescîl yâ teberrük yâ istilzâz dur. Yâ mütekellim ḳatında sâmi' üñ işḡâsı maṭlûb olduğı sebebden kelâmuñ başl olunması yâ maḳâm-ı iftiḡârda yâ maḳâm-ı ibtihâcda olduğı ecluden kelâmuñ başl olunması ḳaşd olunmağdur. Ve müsned-i ileyh zamîr ile ma' rife olmasına sebep maḳâm yâ tekellüm maḳâmı yâ ḡiṭâb maḳâmı yâ ḡaybiyet maḳâmı olduğıdur. ve ḡiṭâbuñ aşlı oldur ki mu' ayyen olan şey 'e ḡiṭâb ola gerekse mu' ayyen olan şey ' vâḡid olsun yâ ekşer olsun. Ve ḡâḡ mu' ayyen olmayana ḡiṭâb olur tâ ki her muḥāṭâba bedel ṭarîḡ üzere ḡiṭâb şâmil bula. 'Alemiyyetile ma' rife olmasına sebep evvel mertebede sâmi' üñ zihnine be-şâḡsihi maḡşûş olan ismiyle izḡâr ḳaşd itmekdür. Yâ ta' zîm yâ ihânet yâ bir ma' nâdan kinâyet yâ ihâm-ı istilzâz yâ teberrük yâ tefe' 'ül yâ taṭayyur yâ tehvîl yâ ta' cîb yâ tescîl 'ala's-sâmi' yâ işḡâd fi'l-ḳaziyye ḳaşd olunmağdur. Mevşûl ile ma' rife olmasına sebep muḥāṭabuñ şıladan mâ' adâ müsned-i ileyhe maḡşûş olan aḡvâli 'âlim olmağdur. Yâ ismiyle taşriḡde ḳabâḡat olduğıdur yâ ḡaberüñ binâsınuñ vechine îmadür yâ ta' zîm yâ taḡḡîr yâ teraḡḡum üzerine tergîb yâ ḡaberüñ cinsine îmâ ḳaşd itmekdür. Gerekse ol îmâ ḡaberüñ şânına yâ ḡayr-ı ḡaberüñ şânına ta' zîme yâ ihânete vesîle olsun yâ ḡaberüñ taḡḡîḡine vesîle olsun. İsm-i işâretle ma' rife olmasına sebep ekmele-i temyîz ile temyîz yâ sâmi' üñ ḡabâvetine ta' riz yâ ḳarîb yâ ba' id yâ mütevassıṭ olduğıni beyân yâ ḳurba delâlet iden lafz ile taḡḡîr yâ taḡrîb-i ḡuşûl u ḡuzûr yâ bu' da delâlet iden lafz ile ta' zîm yâ taḡḡîr ḳaşd olunmağdur yâ bunlaruñ ḡayrisidür. Lâm-ı ta' rif ile ma' rife olmasına sebep mütekellim ile muḥāṭab beyninde ḡâricde ma' hûde olan ḡaşsa-i mu' ayyeneye işâret yâ nefsi-ḡaḡîḡâte işâret yâ zihinde ḡaşsa-i ḡayr-i mu' ayyeneye işâret yâ istiḡrâḡ ḳaşd olunmağdur. Eḡad mu' arefeye muzâf olmağla ma' rife olmasına sebep sâmi' üñ zihnine aḡşar ṭarîḡiyle izḡâr ḳaşd itmekdür. Yâ ta' zîme yâ taḡḡîre yâ taḡrîze yâ tehekküme yâ i' tibâr-ı laṭîf-i mecâziye ya' nî ednâ mülâbese ile izâfete mutaẓammın olmağdur. Yâ cinsiyyet ve ta' mîm ifâde itmekdür. Yâ ihtisâr ṭarîḡi izâfet ṭarîḡine münḡaşır olmağdur. Yâ tafşîlden muḡnî olmağ yâ tafşîle mâni' mevcûd olmağdur. Ve müsned-i ileyh nekre olmasına sebep efrâd ya' nî ferd-i ḡayr-i mu' ayyen yâ nev' yâ ta' zîm yâ taḡḡîr yâ tekfîr yâ ta' lîl yâ ta' zîm ü tekşîr yâ taḡḡîr u taḡlîl ḳaşd olunmağdur. Ve müsned-i ileyh şıfatla mevşûf olmasına sebep şıfat îzâḡ yâ taḡşîş yâ medḡ yâ zemm yâ te' kîd yâ maḡşûdı beyân ifâde itmekdür. Ve müsned-i ileyh te' kîd ile mü'ekked olmasına sebep taḡrîr-i müsned-i ileyh yâ def' -i tevehhüm-i sehv yâ def' -i tevehhüm-i mecâz yâ def' -i tevehhüm-i 'adem-i şümûl ḳaşd olunmağdur. Ve müsned-i ileyhi 'atf-ı beyân ile beyân itmege sebep müsned-i ileyhe maḡşûş olan ism ile îzâḡ yâ medḡ yâ ḡayrı şey ' ḳaşd olunmağdur. Ve müsned-i ileyhden bir şey bedel ḡılmasına sebep ziyâde taḡrîr ḳaşd olunmağdur. Ve müsned-i ileyh üzerine bir şey 'atf eylemege sebep ihtisâr ṭarîḡiyle müsned-i ileyhi tafşîl yâ müsnedi tafşîl ḳaşd eylemekdür. Yâ sâmi' i ḡaṭâdan şavâba reddeylemek yâ müsned-i ileyhden ḡükmi aḡer şey 'e sarf eylemek yâ mütekellimden şekk itmek yâ sâmi' a mütekellim şekk îḡâ' yâ ihâm yâ taḡyîr yâ ibâhatdür. Ve müsned-i ileyhi zamîr-i faşl ile ta' ḡîbe sebep müsnedüñ müsned-i ileyh

üzerine kaçır olunması kaçır olunmaktadır. Ve müsned-i ileyhi müsnedün üzerine taqdim'e sebep müsned-i ileyhün zikri ehem olmaktadır. Ve müsned-i ileyhün zikri ehem olmasına sebep zikir aşıl olup aşıldan 'udüle muktezâ bulunmamağdır yâ sâmi' uñ zihninde haberün 'alâ vechi't-temkîn huşulini ifâde yâ ta'cîl-i meserret yâ ta'cîl-i mesâ'et yâ hâzırđan 'adem-i zevâlini ihâm yâ istilzâz yâ izhâr-ı ta'zîm yâ izhâr-ı taḥkîr yâ yâ müsned-i ileyh müsned ile istimrâr t̄ariḳiyle ittisâfını maṭlûb olduğına delâlet yâ taḥşîş yâ taḳâvvî-i ḥüküm kaçır olunmaktadır. Ve müsned-i ileyhi müsnedden te'ḥîre sebep maḳâm-ı müsnedi müsned-i ileyh üzerine taqdim itmege iḳtizâ itmekdür. Ve zikir olınan t̄ariḳler üzerine iḥrâc olınan kelâm muḳtezâ-i zâhir üzerine iḥrâc olan kelâmdur. Ve gâh ḥilâf-ı muḳtezâ'-i zâhir üzerine kelâm iḥrâc olunur muzmer maḳharuñ maḳâmına maḳhar muzmeruñ maḳâmına vaz' olunmağ gibi. Ve muzmer maḳharuñ maḳâmına vaz' olunmağa sebep muzmerden soñra mezkûr olan şey' sâmi' uñ zihninde 'alâ vechi't-temekkûn ḥâsıl olması kaçır olunmaktadır. Ve maḳhar muzmeruñ maḳâmına vaz' olunmağa sebebe eger maḳhar ism-i işâret olursa müsned-i ileyh olan şey' uñ mümtâz olmasına kemâl-i 'inâyet müte'alliḳ olmaktadır. Yâ sâmi' i tehekküm yâ sâmi' uñ kemâl mertebede belâdeti üzerine yâ sâmi' uñ kemâl mertebede zekâsı üzerine i'âlâm yâ kemâl mertebe zuhûrunı iddi'âdur. Ve eger maḳhar ism-i işâretuñ ğayrisi olursa maḳhar muzmeruñ maḳâmına vaz' olunmağa sebep ziyâde temkîn ifâde eylemekdür. Sâmi' katında yâ sâmi' uñ ḳalbine ḥavf ilkâ idüp mehâbet terbiyyet itmekdür yâ me'mûn-ı dâ'î olanı taḳviyetdür yâ isti'âfdur. İltifât cumhûr katında şîğâ-i ğaybetle yâ şîğâ-i ḥiṭâbla yâ şîğâ-i tekellüm ile bir ma'nâdan ta'bîr olunduğđan soñra mezbûr ma'nâ mezkûr t̄ariḳlerden bir âḥer t̄ariḳle ta'bîr olunmaktadır. Sekkâkî katında iltifât ma'nâsı bulunmağa âḥer t̄ariḳle sâbıḳan lâzım degildir. Belki iltifât ma'nâsı bulunmağa mücerred muḳtezâ'-i zâhir olan t̄ariḳden 'udül idüp âḥer t̄ariḳle ta'bîr itmek kâfidür. Ve ḥilâf-ı muḳtezâ'-i zâhir üzerine icrâ olınan ḳabîldendür. Muḥâtabuñ kelâmını ḥilâf-ı murâdı üzere ḥaml eylemek t̄ariḳiyle muḥâtabını ğayr-i maṭlûbına ilkâ itmek ol maṭlûbı olmayan şey' sâ'iluñ ḥâline evlâ yâ mühim olduğđ üzerine tenbîh sebebinden daḫi ma'na-i müstaḳbeli ism-i fâ'il yâ ism-i mef'ûl şîğâsı ile ta'bîr eylemek yâ ma'nâ-i müstaḳbeluñ vuḳû'ı müsteḥâḳ olduğđ üzerine tenbîh itmek sebebinden şîğâ-i mâzî ile ta'bîr eylemek daḫi ya'nî kelâmuñ ba'zı eczâsını âḥer ba'zı cüz' mevzî'ine vaz' eylemek muḳtezâ'-i zâhiruñ ḥilâfı üzerine icrâ olınan ḳabîldendür.

Üçüncü Bâb müsnedün aḥvâlini bildirür. Ve müsned lafızda terk olunmasına esbâb müsned-i ileyhde muzâf için zikir olınan esbâbdur. Ve müsned zikir olunmasına sebep müsnedün cins-i isimden yâ cins-i fi'lden olduğđı beyân kaçır olunmaktadır. Yâ müsned-i ileyhde zikir için beyân olınan sebeplerden birisi olmaktadır ve müsned-i müfred olmasına sebep haber sebebi olmayup daḫi ḥükme taḳavvî ifâde itmemek kaçır olunmaktadır. Ve müsned fi'l olmasına sebep teceddüd üzerine delâlet itmek murâd olunmasına eḫad-i ezmine-i şelâşeye 'alâ vechi'l-i iḥtîşâr ḳayd olunması kaçır olunmaktadır. Ve müsned isim olmasına sebep devâm u şübüt üzerine delâlet kaçır olunmaktadır. Fi'li ve fi'le müşâbih olan ism-i fâ'ili ve ism-i mef'ûli ve şıfat-ı müşebbeheyi mef'ûli-i muṭlaḳ ile yâ mef'ûli-i bih yâ mef'ûli-i me'ah yâ mef'ûli-i leh yâ mef'ûli-i fih yâ ḥâl yâ temyîz yâ istiḡnâ yâ bunlara müşâbih olan ḳayd ile muḳayyed olmasına sebep tertîb-i fâ'ide kaçır olunmaktadır. Ve zikir olınan ḳuyûd ile ḳayd olunması terk olunmağa sebep yâ fırsat fevt olmasından ḥavf itmekdür yâ taḳyîde iḥtiyâc olunmamağdır yâ zikir olınan ḳuyûdâtı mütekellim 'âlim olmamağdır yâ muḥâtabuñ yâ ğayr-ı muḥâtabuñ ḳuyûd üzerine muṭṭali' olduğđı murâd olunmamağdır yâ keşret-i kelâm üzerine mütekellim ḳâdir olduğđı bir ğarâz için muḥâtabdan iḥfâ kaçır eylemekdür. Daḫi bunlaruñ ğâyrisidür. ان-ı şartıyye ve اذ-ı şartıyye istiḳbâl için gelürler. Lâkin harf-i ن'de aşıl şartuñ vuḳû'ı cezm olunmaduğđı maḳâmında isti'mâl olunmaktadır. Ve اذ'da aşıl şartuñ vuḳû'ına cezm olduğđı

mağâmda isti'mâl olunmağdur ve bu sebebden nâdirü'l-vukû' olan şey' hârf-i ان ile isti'mâl olunur. Ve mâzî gâlib lafz-ı لاء ile isti'mâl olunur. Ve gâh mütekellim tecâhül itdüğü sebebden yâ muhâtab cezm itmedüğü sebebden yâ muhâtab muktezâ'-i 'ilme muhâlefet itmekle câhil menzilesine tenzîl olunduğı sebebden yâ muhâtaba tevbîh itmek yâ şart ile muttaşif olmayanı muttaşif olan üzerine tağlîb itmek sebebinden vukû' ı cezm olunan şeyde isti'mâl olunur. Bâb-ı tağlîb bâb-ı vâsî' dür fûnûn-ı keşîrede cârî olur. Zükürü ünâş üzerine ve ma' nâ cānibini lafz cānibi üzerine ve bir cinsün tahtında dāhîl olan efrāduñ keşîrini kalîli üzerine yâ bir cinsün tahtında olan efrāduñ keşîrini āher cinsün tahtında dāhîl olup mezkûr efrād-ı keşîr beyninde meşhûr olan bir ferd üzerine ve mütekellimi muhâtab yâ gā'ib üzerine ve muhâtabı gā'ib üzerine 'uqalāyı 'uqalādan olmayan şeylerün üzerlerine ve mevcûdı mevcûd olmayan üzerine ve bir vech-i maşşûş ile vāki' olan mezkûr vech-i maşşûşa muğāyir olan bir vecihle vāki' üzerine taqlîb olunmağ gibi. Ve lafz-ı ان ve لاء'nuñ aşilları müstağbel üzerine dāhîl olmağdur. Lākin gâh bir nükte için mâzî üzerine dāhîl olurlar meselâ hāşıl olmayan şey' tefā'ul Yâ vukû' ı mergûb olduğına izhâr yâ vukû' ı muhaqqak olduğına tenbîh yâ vukû' ına müte'allık olan esbâb kavî olduğü sebebden yâ ta'rif cihetinden hāşıl şüretinde izhâr itmek gibi. Harf-i ل müzî içündür. Lākin şartuñ intifâsı meczûm olmağ şartıyla ل harfinün aşlı dāhîl olduğü şart u cezâ mâzî olmağdur. Lākin gâh bir nükte için muzârî' üzerine dāhîl olur. Meselâ istimrâr-ı fi'l yâ istihşâr-ı şüret kaşd olunmağ gibi. Ve müsned nekre olmasına sebep ta'zîm yâ taḥkîr yâ 'adem-i 'ahd ve 'adem-i haşr kaşd olunmağdur. Ve müsned izâfetle yâ şıfatla taḥşîş olmasına sebep fā'ide-i etemm olmağdur. Ve gâh taḥşîşe mâni' olan şey' mevcûd olduğü sebebden müsned mezbûr taḥşîşden hālî olur. Ve müsned ma' rife olmasına sebep ta'rif tārîklerinün birisiyle mâni' için ma'lûm olan emr üzerine hükmi yâ lâzım-ı hükmi sâmi'a ifade itmekdür ta'rif tārîklerinün birisiyle sâmi'ün ma'lûmı olmağda evvelki emrün mişli olan emr ile. Ve Müsned cümle olmasına sebep hükme taḥavvî ifade itmekdür yâ sebebi olmağdur. Ve cümleñ ismiyye ve fi'liyye ve şartıyye olmasınıñ sebepleri sâbıkda beyân olundu. Ve zarfiyye olmasınıñ sebebi ihtîşâr kaşd olunmağdur. Ve müsned müsned-i ileyhden mu'ahḥar olmasına sebep müsned-i ileyhün zikri ehem olmağdur. Ve müsned-i ileyh üzerine muḥaddem olmasına sebep müsned-i ileyhi müsned üzerine kaşr olunması kaşd olunmağdur. Yâ evvel mertebede müsned ḥaber olup na't olduğına tenbîh yâ tefe'ül yâ müsned-i ileyhün zikrine teşvîḳ kaşd olunmağdur.

Dördüncü Bâb fi'le müte'allık olanların hâllerini bildürür. Fā'ili ve mef'ül-i bih olan şey'i fi'l ile zikr eylemekden ğaraz mücerred nefsi fi'lün vukû' ı beyân degildir. Belki mâbeynlerinde mülâbese olduğını ifade itmekdür. Pes mef'ül-i bih fi'l ile zikr olunmadüğü taḥdîrce ğaraz eger mücerred fi'l-i müte'addî fā'il için işbât yâ fā'ilden nefy olursa fi'l-i müte'addî lâzım mağâmına tenzîl olunur. Ve eger fi'lün olmayan mef'üle ta'alluḳı kaşd olunursa be-ḥasebi'l-Ḳur'ân taḥdîr vâcib olur. Ve mef'ülün ḥazf olmasına sebep ba'de'l-ihâm beyân yâ evvel mertebede murād olunmayan şey'ün tevehhüm olunmasını def' yâ şariḥan mef'ülün lafzı üzerine fi'lün vāki' olmasına mutazammın olur. Tārîḳ üzere ikinci mertebede zikr olunması yâ ihtîşâr tārîḳiyle ta'mîm yâ mücerred ihtîşâr yâ fāşıla ri'āyet yâ ihfâ yâ inkâre mümkün olmağ yâ ri'āyet-i edeb kaşd olunmağdur. yâ istihcân-ı zikr yâ ḥaḳîḳat yâ iddî'â ḥasebiyle müte'ayyin yâ bunların ğayrisi olmağdur. Ve fi'lün müte'allıḳatı gâh fi'l üzerine taḥdîm olunur ve taḥdîme sebep muhâtab hükmdede ḥaṭâ itdüğini def' kaşd olunmağdur. Ve taḥşîş-i gâlib taḥdîme lâzımdur. Ve verâ'-i taḥşîşde taḥdîm muḥaddem zikr olunan şey'ün ihtimâm-ı şânını ifade ider. Ve fi'lün müte'allıḳatından ba'zî āher ba'zî üzerine taḥdîm olmasına sebep taḥdîm aşl olup ḥilâfına muktezâ'

karîb olduğu üzere tenbîh yâ tâlibün tekzîb olunmasını muhâbbet itmeyenler üzerine muhâtabı haml eylemek kaçd olunmaktadır.

Yedinci Bâb faş ile vaşlı bildürür. Vaşl bir cümle âher cümle üzerine ‘atf eylemege dinilür. Faşl zîkr olunan ‘atfî terk itmege dinilür. Meşelâ evvelki cümleye müte‘allık olan hükmi eger ikinci cümleye virilmesi maqşûd olmasa yâ ikinci cümle beyninde îhâmsız kemâl-i inkıţâ‘ yâ kemâl-i ittişâl yâ şibh-i kemâl-i inkıţâ‘ yâ şibh-i kemâl-i ittişâl olsa faşl olup ikinci cümle evvelki cümle üzerine ‘atf olunmaz. Ve eger zîkr olunan umürdan mâ‘adâ olursa vaşl müte‘ayyin olup ikinci cümle evvelki cümle üzerine ‘atf olunur. Kemâl-i inkıţâ‘ a sebep iki cümle lafz u ma‘nâ hasebiyle yâ ancak ma‘nâ hasebiyle haber olmaklıqda daği inşâ olmaklıqda muhtelif olmaklıqdur. Kemâl-i ittişâle sebep ikinci cümle evvelki cümleden bedel yâ evvelki cümle için beyân yâ mü‘ekked olmaklıqdur. Şibh-i kemâl-i inkıţâ‘ a sebep ikinci cümle evvelki cümle üzerine ‘atf olunduğı taqdîrce ma‘nânun fesâdına mü‘eddâ olan âher şey’ üzerine ‘atf olunmasına mühim olmaklıqdur. Şibh-i kemâl-i ittişâle sebep ikinci cümle evvelki cümle iktizâ itdüğü su’ale cevâb vâki‘ olmaklıqdur. Kemâl-i ittişâlde mu‘teber olan faşla istînâf tesmiye olunur. İstînâf üç kısımdur. Birisi oldur ki evvelki cümle mutazammın olduğu su’âl hükmün muṭlaq sebebinden ola. İkincisi oldur ki evvelki cümle mutazammın olduğu su’âl hükmün sebep-i hâşından ola. Üçüncüsü oldur ki evvelki cümle hükmün muṭlaq sebebinden ve sebep-i hâşından su’âl mutazammın olmayup âher şeyden su’ale mutazammın ola. Ve istînâfuñ şadedi daği mecmû‘-ı istînâf gâh hâzıf olunur. Ve vaşluñ muhâssenâtından birisi oldur ki ma‘tûf ile ma‘tûfun ‘aleyh olan cümleler beyninde ismiyetde ve fi‘liyetde daği mâzî vü muzâri‘ olmakda münâsebet ola.

Sekizinci Bâb İcâz ile itnâbı ve müsâvâtı bildürür. İcâz oldur ki aşıl murâd-ı miqdârdan lafz nâkış olup vâfî ola. İtnâb oldur ki aşıl murâd-ı miqdârdan bir fâ‘ide için lafz zâ‘id ola. Müsâvât oldur ki aşıl murâd-ı miqdâra lafz muvâfık ola. İcâz-ı kaçr oldur ki hâzıf ile olmaya. İcâz-ı hâzıf oldur ki hâzıfile ola gerekse maḥzûf olan şey’ cümleñ cüz’i olsun yâ cümleden ekşer olsun yâ şıfat yâ şart yâ cevâb-ı şart yâ müsned-i ileyh yâ müsned yâ mef’ûl yâ fi‘l yâ hâl yâ muzâfun ileyh yâ cevâb-ı kaçem yâ cevâb-ı ل yâ harf-i ‘atıfe ile ma‘tûf yâ bunların gayrisi olsun. Ve maḥzûf olan cümle gerekse mezkûr olan sebebden müsebbeb olsun mezkûr olan sebep olsun. Yâ aşlâ müsebbeb ve sebep olmasun. Ve maḥzûf olan şey’ün mu‘ayyen olması üzerine delîl yâ maqşûd izhâr olmaklıqdur yâ ‘aql yâ ‘âdet yâ fi‘le şürû‘ yâ kelâmuñ fi‘le yâ muhâtabuñ fi‘le muḫterin olmasıdır. İtnâb yâ ibhâmdan sonra îzâh yâ ‘âmden sonra zîkr-i hâş yâ tekrîr yâ îfâl yâ tezlîl yâ tekmiñl yâ tetmîm yâ i‘tirâz yâ bunların gayrisi kaçd olunmaktadır. Ve ibhâmdan sonra îzâha sebep yâ nefis-i sâmi‘de ziyâde temekkün ile ma‘nânun huşûli kaçd olunmaktadır yâ bir ma‘nâyı iki şürette izhâr yâ tekmiñl lezzet-i ‘ilm kaçd olunmaktadır. Ve ‘âmden sonra hâşşı zîkr itmege sebep oldur ki hâşş olan emr evşâf-ı şerîfe ile muttaşıl olmakda sâ‘ir efrâd-ı ‘âmden mümtâz olduğu eçlden ma‘hûd olan cinse muğâyir olmak ma‘nâsına tenzîl itmekle hâşşuñ fazîletine tenbîh kaçd olma. Tekrîre sebep yâ te’kîd yâ ziyâde tenbîh u îkâz yâ ziyâde teveccu‘ ü taḥâssür yâ tavli kelâm sebebiyle zîkri ba‘îd olanı tezkîr kaçd olunmaktadır. İfâl beyti ḥatm-i kelâm eylemekdür nükte ifâde ider şey’le ki ol nükteden tecrîd olursa beytün ma‘nâsı tamâm ola. Tezlîl te’kîd ifâde itmegiçün bir cümleyi âher cümle ‘aḫâbinde zîkr eylemekdür. İkinci cümle evvelki cümleñ ma‘nâsına müstemil ola. Tekmiñl ḥilâf-ı maqşûda mühim olan kelâmdur îhâmı def itmegiçün bir şey’ zîkr eylemekdür. Tetmîm ḥilâf-ı maqşûda mühim olmayan kelâmda li-nüktetin bir faşla şey’ zîkr eylemekdür. İ‘tirâz bir kelâmuñ beyninde yâ ma‘nâda muttaşıl olan iki

kelâm beyninde def' -i ihâmdur. Ğayri bir nükte için i' râbdan maħalli olmayan bir cümleyi yâ bir cümleden ekserini zıkr eylemekdür.

‘İlm-i Beyân

Meleke yâ kuvvâ‘dur ki anuñ sebebiyle delâletleri vâziħ olmaħda muħtelif olan tãriķler ile ma‘nâ-i vâħidi ĩrâd ma‘lûm ola. Delâlet-i lafz yâ muṭâbakât tãriķiyle olur ki vaz‘iyye tesmiye olunur. Yâ tazammun yâ iltizâm tãriķiyle olursa ehl-i ‘Arabiyet kıatında ‘aqliyye tesmiye olunur. Lâkin delâlet-i iltizâmiyyede lüzûm-ı zihni şartdır. Egerçi kim bu lüzûm nefis-i emrde olmayup muḫâtabuñ i‘tiķâd itmesi ĥasebiyle olursa ve delâletleri vâziħ olmaħda muħtelif olan tãriķler ile ĩrâd ancaķ delâlet-i ‘aqliyyede müteħakķık olur. Ve lafzdan lâzım mâ vazı‘a lehu murâd olduğı taķdĩrce eger mâ vazı‘a lehu murâd olmasına kıãrine-i mâni‘a kıã‘im olursa mecâzdur ve illâ kinâyetdür. Teşbĩh bir emrũñ bir ma‘nâda âħere müşãrik olduğı üzerine delâlet itmekdür ki isti‘ãre-i taħķĩkiyye ve isti‘ãre-i bi‘l-kinâye ve tecrĩdiyye tãriķiyle olmaya. Erkân-ı teşbĩh dördtür. Müşebbeh müşebbehun bih vech-i teşebbũh edât-ı teşbĩhdür. Müşebbeh ile müşebbehun bih ĥissiyeyn ve ‘aqlıteyn ve muħtelifeyn olmaķ cã‘iz olur. Ĥissĩden murâd oldur ki kendũnũñ zãtı yâ mâddesi ĥavâss-ı zãhirenũñ birisiyle idrâk olına. ‘aqlĩden murâd anuñ ĥilâfidur. Vech-i teşbĩhden murâd müşebbeh ile müşebbehun bih taħķĩk yâ taħyĩl tãriķi üzerine müşterek olduķları ma‘nâdur. Taħyĩlden murâd müşebbeh ile müşebbehun bih müşterek olduķları maânâ mevcũd olmayup taħyĩl tãriķi üzerine olmaķdur. Taħķĩkden murâd müşebbeh ile müşebbehun bih müşterek olduķları maânâ ĥiss yâ ‘aql ĥasebiyle müteħakķık olmaķdur. Vech-i teşbĩh ĥakĩkat tãriķinden ĥãric olmaķ ve ĥayr-i ĥãric olmaķ cã‘iz olur gerekse ĥãric olan vech-i teşbĩh Őıfat-ı ĥãķĩkiyye olsun yâ Őıfat-ı izãfiyye olsun. Daħi vech-i teşbĩh vâħid yâ mürekkeb yâ müte‘addid olmaķ cã‘iz olur. Ve nefis-i etzãddan vech-i teşbĩh intizã‘ olunup temlĩħ tehekkũm vãsĩtãsiyle tenãsũb maħallinde tenzĩl olunmaķ cã‘iz olur. Edât-ı teşbĩhden murâd kãf ve kãne ve mişl daħi mişlũñ ma‘nãsına olan Őey‘dür. Teşbĩhden ĥãraź ĥãlib müşebbehe ‘ã‘iddeden beyân-ı imkãn beyân-ı ĥãl beyân-ı miķdãr-ı ĥãl beyân-ı taķrĩr-i ĥãl tezyĩn teşvĩhistĩtrãf gibi. Ve ĥãħ ĥãraź müşebbehun bihiye ‘ã‘id olur müşebbehden müşebbehun bih etemm olduğını ĩhãm yâ müşebbehun bihiye ihtimãm olduğını beyân gibi. Müşebbeh müşebbehun bih müfredeyn ve mürekkebeyn ve muħtelefeyn ve müte‘addideyn ve muħtelifeyn olmaķ cã‘iz olur. Lâkin müte‘addid olduğı taķdĩrce eger evvel mertebede müşebbeh müte‘addid zıkr olunup Őõnra müşebbehun bih müte‘addid zıkr olunursa teşbĩh-i melfũf tesmiye olunur ve eger evvel mertebede müşebbeh ve müşebbehun bih zıkr olunup Őõnra müşebbeh ve müşebbehun bih âħerler zıkr olunursa teşbĩh-i mefrũķ tesmiye olunur. Ve eger ancaķ müşebbeh müte‘addid olursa teşbĩh-i tesviye tesmiye olunur. Ve eger ancaķ müşebbehun bih müte‘addid olursa teşbĩh-i cem‘ tesmiye olunur. teşbĩh-i temşĩl oldur ki vech-i teşbĩh müte‘addidden intizã‘ olına. Sekkãkĩ kıatında temşĩlde vaşf-ı ĥãyri-ı ĥãķĩkĩ olmaķ şartdır. Teşbĩh-i ĥayr-i temşĩl oldur ki vech-i teşbĩh emũr-ı müte‘addidden intizã‘ olunmaya. Teşbĩh-i mücmel oldur ki vech-i teşbĩh mezkũr olmaya. Teşbĩh-i mufaşşal oldur ki vech-i teşbĩh mezkũr ola. Mübtezal oldur ki müşebbehden müşebbehun bihiye intĩķãl eylemek diķķat-i nazãra iħtiyãc olunmaya. Teşbĩh-i ĥãriħ oldur ki müşebbehden müşebbehun bihiye intĩķãl eylemege diķķat-i nazãra iħtiyãc olına. Ve teşbĩh-i kıariħ mübtezalde bir Őey‘ aħz olunmaķ cã‘izdür ki anuñ sebebiyle ĥãriħ ola. Buña teşbĩh-i meşrũt tesmiye olunur. teşbĩh-i mü‘ekked oldur ki anda edât-ı teşbĩh ĥãzf olına ve mü‘ekked kıãbĩlindendür edât-ı teşbĩh ĥãzf olunup müşebbehun bih müşebbehe müzãf olduğı mâddeler. Teşbĩh-i mürsel oldur ki edât-ı teşbĩh ĥãzf olına. Teşbĩh-i maķbũl oldur ki ĥãraźa vãfĩ ola. Teşbĩh-i merdũd oldur ki ĥãraźa vãfĩ olmaya. Ĥakĩkat iştilãħda teħãtũb olan iştilãħa nisbetle mâ vuzi‘a lehu müsta‘mel

olan kelimedür. Mecâz teĥâṭub olunan ıstılâhâ nisbetle mâ vuzi'a lehusunuñ ġâyrisinde müsta'mel olan kelimedür. ma'nâ-i mevzû' la murâd olunmasına mâni' kârîne naşb itmekle ĥâķîkat ile mecâz lügât ve şer' ve 'örf-i ĥâş ve 'örf-i 'âm ĥâsebiyle müteĥâķķık olur. Mecâz iki kısmdur. Mecâz-ı mürseldür isti'âredür. Mecâz-ı mürsel oldur ki 'alâķa müşâbehete muġâyir ola. İsti'âre oldur ki 'alâķa müşâbehetüñ 'aynı ola. Ve ism-i müşebbehun bih müşebbehde isti'mâl olunmaġa daġı isti'âre ıtlâķ olunur. müşebbehun bihiye müste'ârun minh müşebbehe müste'ârun leh lafza müste'âr tesmiye olunur. ve isti'âre-i taĥķîķiyye oldur ki müste'ârun leh için ĥis yâ 'aķl ĥasebiyle taĥķķūķı ola. isti'âre cumhūr ķātında mecâz-ı lügâvidür. Ve ba'zı 'ulemâ ķātında mecâz-ı 'aķlıdır. 'ilmde isti'âre müteĥâķķık olmaz. Meger nev'-i vaşfa mutażammın ola. Ķârîne-i isti'âre vâĥid ve müte'addid ve mürekkeb olmaķ cā'izdür. İsti'âre-i vifâķiyye oldur ki bir şeyde müste'âr ve müste'ârun minh cem' olmaķ mümkin ola. İsti'âre-i 'inâdiyye anuñ ĥilâfidur ve İsti'âre-i 'inâdiyyeden ma'düddur isti'âre-i teĥķkümiyye vü temlîĥiyye. İsti'âre-i 'âmiyye oldur ki câmi' zâĥir olduġı eclden mübtezele ola. İsti'âre-i ĥâşiyeye anuñ ĥilâfidur. müste'ârun minh ve müste'ârun leh ve câmi' ĥissî yâ 'aķlî yâ muĥtelif olmaķ cā'izdür. İsti'âre-i aşliyye oldur ki lafz-ı müste'âr ism-i cins yâ ism-i cins ile mü'vevvel olan şey' olan isti'âre-i tebe'iyyenüñ ĥilâfidur. İsti'âre-i muṭlaķa oldur ki müste'ârun lehuya ve müste'ârun minhuya mülâyim kelâma bir şıfat ve tefrî' muķârin olmaya. Ve İsti'âre-i mücerrede oldur ki müste'ârun lehuya mülâyim bir şey' zıkr olına. İsti'âre-i şeyĥiyye oldur ki müste'ârun minhuya mülâyim bir şey' zıkr olına. Mecâz-ı mürekkeb şol lafza dinilir ki ol lafz delâlet-i muṭâbaķâ ile delâlet itdüġi ma'nâya teşbîh-i temşîl ile müşâbih olan ma'nâda isti'mâl olunmuş ola. Mecâz-ı mürekkebe temşîl 'alâ sebîli'l-isti'âre tesmiye olunur ve ġâĥ mücerred temşîl tesmiye olunur. ve mecâz-ı mürekkebün 'alâ sebîli'l-isti'âre isti'mâl olunması meşhūr olduġda meşel tesmiye olunur. İsti'âre-i bi'l-kinâye ve İsti'âre-i meknî 'anhâ nefside ızmâr olunan teşbîhdür ki erkân-ı teşbîhden birisi şarîĥ zıkr olınmaya müşebbehden ġayri. İsti'âre-i taĥyîliyye nefside muzmer olan teşbîh üzerine delâlet için müşebbehun bihiye maĥşûş olan emri müşebbeh işbâta ıtlâķ olunur. İsti'âre-i taĥyîliyye isti'âre-i bi'l-kinâye ve isti'âre-i meknî 'anhânuñ kârînesidür. Ve Sekkâķî ķātında ĥâķîkat-i lügâviyye vaz'-ı taĥķîķ ile mevzû'un leh olan ma'nâda isti'mâl olunan kelimedür. Mecâz-ı lügâvî teĥâṭub olunan ıstılâhda vaz'-ı taĥķîķ ile mevzû'un leh olmayan ma'nâda isti'mâl olunan kelimedür mevzû'un leh murâd olunmasına mâni' kârîne naşb olmaķ şartıyla. Mecâz-ı lügâvî iki kısmdur. Eger teşbîhde mübâlaġaya mutażammın olursa isti'âredür ve illâ ġayri isti'âredür. isti'âre oldur ki teşbîhüñ eĥâd-i ṭarafeyn zıkr olup âĥer ṭaraf murâd ola. Ol şart ile ki müşebbeh müşebbehun bih olan şey'üñ cinsinde dâĥil olunması da'vâ olup ol da'vâ üzerine müşebbehun bihiye maĥşûş olan emr müşebbehe işbât olına. İsti'âre iki kısmdur. İsti'âre-i muşarraĥun biĥâdur isti'âre-i meknî 'anhâ ve bi'l-kinâyedür. İsti'âre-i muşarraĥun biĥâ oldur ki müşebbehun bih mezkûr ola. İsti'âre-i meknî 'anhâ ve bi'l-kinâye oldur ki müşebbeh mezkûr ola. İsti'âre-i muşarraĥ-ı taĥķîķiyye oldur ki metrûk olan müşebbeh ĥiss yâ 'aķl ĥâsebiyle taĥķķūķı ola. İsti'âre-i muşarraĥun biĥâ taĥyîliyye oldur ki metrûk olan müşebbeh ancak vehm ĥasebiyle taĥķķūķı ola. Cihât-ı ĥüsn-i isti'âre-i taĥķîķiyye vü temşîl 'alâ sebîli'l-isti'âre oldur ki cihât-ı ĥüsn-i teşbîh ri'âyet olup lafzda râyiĥa-i teşbîh bulunmaya. Cihât-ı ĥüsn-i isti'âre-i taĥyîliyye cihât-ı ĥüsn-i isti'âre-i taĥķîķiyye gibidür. Ve cihât-ı ĥüsn-i isti'âre-i taĥyîliyye cihât-ı ĥüsn-i isti'âre-i meknî 'anhâ gibidür. Ĥazf-i lafz yâ ziyâde-i lafz sebebiyle a'râbuñ ĥükmi müteġâyir olan kelime üzerine mecâz ıtlâķ olunur. Kinâyet lâzım-ı mâ vuzi'a lehu murâd olunan lafzdur ki anuñ ile mâ vuzi'a lehu murâd olmaķ cā'iz ola. Kinâye Sekkâķî ķātında ta'rîze telvîĥe remze imâ'a işârete mütefâvit olur. 'arâziyyeye münâsib ta'rîzdür. Ģayri 'arâziyyeye münâsib eger lafz-ı lâzım ile melzûm beyninde vesâyiṭ-i keşîre olursa telvîĥdür ve vesâ'iṭ-i ķalîle olup lüzûm ĥâfî olursa

olur. Sırkat ü aḥz iki nev' dūr. Zāhirdūr ğayr-i zāhirdūr. Zāhir oldur ki cemī' me'ānī aḥz olına. Ve ğayr-i zāhirūñ envā'ından ba'zısı iki ma'nā biribirine müşābih olmaḳdur. Yā āḥer maḥalle bir ma'nāyı naḳl eylemekdūr. Yā ikinci evvelkiden eşmel olmaḳdur. Yā ḳalbdūr yā ba'zı ma'nāyı aḥz idüp ol ba'zı ma'nāya muḥāssin olan şey' muzāf olmaḳdur. Ḳalb oldur ki ikinci ma'nā evvelki ma'nānuñ naḳīzī ola ve ḥüsn-i taşarruf ile ittibā' ḳabīlinden iḥtirā' ḥayyizine tenzil olınan nev' envā'-ı ğayr-i zāhirden 'addolınur ve ekşer envā'-ı ğāyr-i zāhir maḳbūldūr. Ve serikāt-ı şı'riyye muttaşıl olur iḳtibās ve tazmīn ve 'aḳd ü ḥall ve telmīḥ. İḳtibās oldur ki kelām mutaẓammın ola Ḳur'ān-ı Kerīmden yā ḥadīş-i şerīfden bir şey'e ol şartla ki mutaẓammın olduğına bir şeyle iş'ār olunmaya. İḳtibās iki kışmdur. Birisi oldur ki muḳtebes ma'nā mevzū'un lehden naḳl olınmaya. Ve birisi oldur ki ma'nā-yı mevzū'un lehden naḳl olına. Ve vezn için ve ğayr-i vezn için lafz-ı muḳtebesde tağyīr fi'l-cümle cā'izdūr. Tazmīn oldur ki bir şı're āḥer kimesnenün şı'rinden bir şey tazmīn olına ol şartla ki ol mutaẓammen olan şey' āḥerūñ şı'rinden olduğı büleĝā ḳātında eger meşḥūr olmazsa ol āḥerūñ şı'rinden olduğı üzerine tenbīḥ olına. Ve tazmīnde tağyīr fi'l-cümle cā'izdūr. 'aḳd oldur ki neşr manẓūm ola bir şarīḳle ki iḳtibās şarīḳi üzerine olmaya. Gerekse neşr Ḳur'ān-ı Kerīm olsun yā ḥadīş-i şerīf yā meşel yā bunların ğayrisi olsun. Ḥall oldur ki nazım neşr olına. Telmīḥ oldur ki fehvā'-i kelāmda bilā-zıkr ḳazıyyeye yā şı're yā meşel-i sâ'ire işâret olına. Aḥsen-i ibtida'-i kelām oldur ki maḳşūda münāsib ola. Bu maḳūleye berā'atü'l-istiḥlāl tesmiye olınur. aḥsen-i intihā'-i kelām oldur ki intihā'-i kelāma müş'ir ola. Ve müftetaḥun bih ile maḳşūd beyninde mülāyemet ri'āyetiyle müftetaḥūñ bihden maḳşūda ḥurūc itmege taḥalluş dinilür. ve müftetaḥūñ bih ile maḳşūd beyninde mülāyemet ri'āyet olunmazsa iḳtibās tesmiye olınur ve taḥalluşa ḳarīb olan iḳtiḍābdan 'addolınur. İbtidā'-i kütübde vāḳi' olan emmā ba'd ḳavli gibi. Ve 'ulemā'-i beyān emmā ba'd lafzı faşl-ı ḥiṭāb olduğına zāhib olmışlar.

4. Sonuç ve Değerlendirme

Arap dilcileri tarafından belâgat alanında yazılan temel eserler, Osmanlı'da genelde yine Arapça olarak şerh edilmiş, bazıları da yine Arapça olarak notlandırılmışlardır. Bu yüzden belâgat hakkında Türkçe yazılmış eser sayısı oldukça azdır. Çalışmamızda metnini sunduğumuz Mefhûm-i Telhîs, Türkçe yazılmış belagat eserleri literatürüne ve Kazvî'nin Telhîsü'l-Miftâh'ı üzerine çalışacaklara katkı sağlaması bakımından önemlidir. Ayrıca bu metin, üçüncü bölümünü oluşturduğu esere de dikkatleri çekmesi bakımından değerlidir. Zira bu metnin alındığı eserde Arapça kitaplardan Türkçeye tercüme edilmiş sarf, nahiv, mantık ve âdâb konuları da yer almaktadır. Böylece bu çalışmayla, sarf, nahiv, mantık ve âdâb konuları üzerinde çalışan araştırmacıların da bu esere dikkati çekilmiş olacaktır.

Yazarın, eserdeki konular için şiiir örnekleri vermemesi yayınladığımız metnin en büyük eksikliğidir. Metinde yer alan belâgat konularının Türkçe şiiir örnekleriyle desteklenmesi bu metne tam bir belâgat eseri hüviyeti kazandırabilirdi.

Eserin yazarı ve yazılış tarihi konusunda, yazarın konuyla ilgili hiçbir şey söylememiş olması sebebiyle, metnin nüshalarından birisinde bulunan H. Ramazan 1189/M. Ekim/Kasım 1775 tarihinde yazılmış olduğu kaydından hareketle 1775'ten önceki bir tarihte kaleme alınmış olduğu hükmü dışında bir şey diyemiyoruz.

Mefhûm-i Telhîs'in, Türkçe kaleme alınmış bir belâgat metni ve bir Telhîsü'l-Miftâh özeti olarak belâgat çalışmaları literatürüne katkı sağladığı şüphesizdir.

Kaynakça

- Akdağ, Ahmet. (2015). *Abdülganî Gürânî ve "Tercüme-i Dîbâce-i Telhîs-i Miftâh" Adlı Eseri*. Samsun: Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi. (15/1), s. 321-342.
- Aytekin, Murat. (2006). *Vak'anüvîs Halîl Nûrî'nin "Matla'u'n-Nûr" Adlı Telhîs Tercümesi*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Benli, A. Sami. (1991). *Başlangıçtan Fatih Devri Sonuna Kadar Belagata Dair Eser Veren Osmanlı Âlimleri*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çiftçi, Ömer. (Erişim Tarihi: 23.01.2015). *Hâtimetü'l-Eş'âr (Fatîn Tezkiresi)*. <http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10736,metinpdf.pdf?0> .
- Dinçkol, Mehmed Fahreddin. (1990). *Telhîs (Meanî-Beyan-Bedi) Kur'an Edebiyatı*. İstanbul: Ebrar Yayınları.
- Durmuş, İsmail. (2002). "Kazvînî, Hatîb", *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (25), s. 156-157.
- Bursalı Mehmed Tâhir Efendi. (1975). *Osmanlı Müellifleri*. haz.: A. Fikri Yavuz, İsmail Özen, İstanbul: Meral Yayınevi, (1).
- Ermîş, Hamza. (2011). *Mehmed Zihni Efendi Hayatı, Eserleri ve Arapça Öğretimindeki Yeri*. İstanbul: İSAM Yayınları.
- H.Yanık, Nevzat; Kılıçlı, Mustafa; Çögenli, M. Sadi. (2006). *Telhîs ve Tercümesi Kur'ân'ın Eşsiz Belâgatı*. İstanbul: Huzur Yayınları.
- İshakoğlu, Ömer. (2004). *Türklerin XV-XVI. Asırlarda Arapça Belagata Yaptığı Katkıları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kılıç, Atabey. (2007). *Altıparmak Mehmed Efendi ve Şerh-i Telhîs-i Miftâh'ında Şerh Metodu*. Turkish Studies. (2/3), 332-339.
- Müderrişoğlu, Ahmed. (2006). *Telhîs Ebyâtının Şerhi Binbir Hakikat*. haz.: Şükrü Özger, İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Saraç, M. A. Yekta. (2004). *Osmanlı Döneminde Belâgat Çalışmaları*. Journal of Turkish Studies Günay Kut Armağanı. (3), s. 311-344.
- Summak, Abdülkadir. (1999). *Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha -Transkripsiyonlu Metin-*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Şanlıurfa: Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Süreyya, Mehmed. (1996). *Sicill-i Osmanî*. haz.: Nuri Akbayar, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. (4), s. 1236.
- Şaban, İbrahim. (2008). *19. Yüzyıl Osmanlı Âlimlerinin Belagata Dair Eserleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası. (13) , 119-134.

- Şaban, İbrahim. (2011). *Osmanlı Âlimlerinin Arap Belagatine Dair Eserleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Mecmuası, (17), 108-132.
- Şanlı, İsmet. (2010). *Muhammed bin Muhammed Altıparmak Telhîs Tercümesi [Tenkitli Metin]*. Ankara: Ürün Yayınları.
- Ustaosmanoğlu, Mahmut; Şahin, Şevket Halil İbrahim. (2012). *Telhîs Tercümesi (Kur'an'daki Edebiyat)*. İstanbul: Hanifiye Kitabevi.
- Yalar, Mehmet. (1997). *el-Hatîb el-Kazvînî ve Belâgat İlmindeki Yeri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yazar, Sadık, (2011). *Anadolu Sahası Klasik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

